

АКМЕОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПЕДАГОГА

Н. Г. Пахомова

Обґрунтовується акмеологічний підхід як основа професіоналізму педагога. Визначено основні засади та рівні професійної діяльності і зрілості особистості педагога як етапи реалізації акмеологічних тенденцій у процесі професійної підготовки у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: акмеологія, рівні, професіоналізм, саморозвиток, самовдосконалення, професійна підготовка.

Пахомова Н. Г. Акмеологические ресурсы как основа профессионализма педагога

Обосновывается акмеологический подход как основа профессионализма педагога. Определены основные принципы и уровни профессиональной деятельности и зрелости личности педагога как этапы реализации акмеологических тенденций в процессе профессиональной подготовки в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: акмеология, уровни, профессионализм, саморазвитие, самоусовершенствование, профессиональная подготовка.

N. G. Pakhomova. Acmeological Resources as the Basis of Teacher's Professionalism

The acmeological approach as the basis of teacher's professionalism is substantiated. The basic principles and levels of professional activity and maturity of teacher's personality as the stages of acmeologic trends implementation in the training process in higher educational institutions are identified.

Key words: acmeology, levels, professionalism, self-development, self-improvement, vocational training.

Одним із основних стратегічних завдань сучасної педагогічної освіти є підготовка кваліфікованих і конкурентоспроможних спеціалістів, здатних не тільки реалізувати традиційні та інноваційні педагогічні, корекційні й соціальні технології, але й постійно прагнути до саморозвитку і самовдосконалення. Процес професійної підготовки кваліфікованих кадрів як системна діяльність держави щодо конкретної особистості та суспільства в цілому спирається на відповідну законодавчу базу та пронизує різні сфери суспільного життя. Державотворчі процеси мають на меті створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов для поширення та інтеграції знань із різних сфер наукового пізнання, розвитку інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства. Але цей процес неможливий без саморозвитку і самовдосконалення як основи досягнення професіоналізму і компетентності.

Питанням професіоналізму й професійної компетентності в останнє десятиліття присвячені дослідження психологів і педагогів (С. Дружиков, О. Журавльов, Н. Тализина, Е. Клімов, А. Маркова, Л. Мітіна, Ю. Поваренков, М. Пряжников, В. Гладкова, О. Коваленко, М. Лазарєв, Ю. Нагірний, О. Романовський, Р. Шакуров,

О. Щербаков та ін.). Однак у більшості випадків дослідники обмежуються вивченням професійно важливих якостей, шляхів їхнього формування й оцінки, професійної спрямованості тощо. Не зовсім зрозуміло, що означає досягнення людиною професіоналізму, які критерії цього процесу, чим психічно відрізняється майстер своєї справи від інших людей. Зазначимо, що найчастіше ототожнюються поняття професійної компетентності й професіоналізму, зокрема і стосовно педагогічної діяльності.

Психолого-акмеологічний підхід до вивчення самосвідомості і самопізнання широко представлено у роботах А. Деркача, В. Агапова, Н. Глуханюк, О. Москаленко і реалізовано створенням технології продуктивного розвитку професійної Я-концепції і професійної самосвідомості. Важливо зауважити значення акмеологічного підходу при розробленні інтегративних гуманітарних технологій особистісно-професійного розвитку (А. Деркач, А. Гусєва, А. Кириченко, О. Огнєв, Є. Селезньова, В. Толочек, Н. Коваль та ін.) і моделюванні психолого-акмеологічного супроводу професійної підготовки фахівця (С. Анісімов, А. Деркач, Ю. Синягін, С. Федоренко, Н. Халімова та ін.).

Пахомова Наталія Георгіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної і корекційної педагогіки Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, докторант кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки і психології НПУ ім. М. Драгоманова

Складність і багатогранність педагогічної діяльності зумовлює необхідність детального вивчення повноти вираженості і впливу акмеологічних тенденцій у професійній діяльності педагога як основи реалізації особистісного і професійного потенціалу. **Метою дослідження** є визначення принципів і рівнів реалізації акмеологічного підходу як основи професіоналізму педагога. Завданням є характеристика особливостей реалізації акмеологічного підходу у процесі професійної підготовки педагога.

Поняття "професіоналізм" є ширшим, ніж поняття "професійна компетентність". Під професіоналізмом варто розуміти особливу властивість людей систематично й ефективно вести складну професійну діяльність у найрізноманітніших умовах. У понятті "професіоналізм" відображається такий ступінь оволодіння людиною структури професійної діяльності, що відповідає наявним у суспільстві стандартам і об'єктивним вимогам.

Для набуття професіоналізму необхідно поєднання відповідних здібностей, бажання й характеру, готовність постійно вчитися й удосконалювати свою майстерність. Поняття професіоналізму не обмежується характеристиками висококваліфікованої праці, це особливий світогляд людини та прагнення до розвитку і самовдосконалення. Бути професіоналом – це володіти не тільки певними знаннями, але й умінням реалізовувати ці знання, домагаючись необхідного результату. Професійна компетентність виступає необхідною складовою професіоналізму людини.

Акмеологія (від грецького *акме* – розквіт, вершина, вищий ступінь будь-чого) – галузь наукового знання, комплекс наукових дисциплін, об'єктом вивчення яких є людина в динаміці самоактуалізації її творчого потенціалу, саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення, в різних життєвих сферах самореалізації, зокрема в освіті, самостійній професійній діяльності, системі підвищення кваліфікації [3; 4]. Це поняття вперше у науковий обіг було введено М. Рибніковим у 1928 р. для визначення особливого розділу вікової психології. Ідеї акмеології були закладені ще в працях стародавніх мислителів і отримали свій подальший розвиток у працях філософів А. Лосева, П. Флоренського, М. Чернишевського та ін. Виникнення акмеології як галузі наукового знання сприяло зміні парадигми розвитку не тільки педагогіки, а й цілої низки наук: психології, соціології, філософії тощо. Методологія акмеології спирається на сукупність ідей про цінність духовного світу людини, здатність її до творчості і самовдосконалення. У працях Г. Акиншикової, Б. Ананьева, А. Бодальова, А. Деркача, Н. Кузьміної, А. Ренан, Л. Соловей, А. Шевцова та інших вче-

них досліджуються різні напрями акмеології. До фундаментальних понять належать: майстерність, особистість, індивідуальність, інтереси, здібності, креативність, розвиток, саморозвиток, самовдосконалення тощо. Джерела акмеології можна знайти у працях Платона, Аристотеля та інших філософів Давньої Греції. Саме Аристотель сформував проблему потенції й енергії, що впливають на розвиток людини [3]. Акмеологія інтегрує знання з психології, філософії освіти, педагогіки, соціології, валеології, генетики, екології, методики. У зв'язку з цим виникає необхідність звернення до акмеологічних ресурсів як основи професіоналізму.

У контексті особистісно-професійного розвитку можна говорити про акмеологічні ресурси як про потенційні засоби, джерела та можливості акмеологічного розвитку, що передбачає багатоступеневу та рівневу самореалізацію в діяльності. Акмеологічні ресурси повинні "вивести" до продуктивного акмеологічного розвитку фахівця, який виступає основою формування оптимального рівня готовності суб'єкта акмеологічного розвитку до саморозкриття людини, а готовність до саморозкриття особистості розуміється як самоусвідомлення власного Я: самопізнання, самовизначення, самооцінки, самосприйняття, самоставлення, самовираження.

На сучасному етапі акмеологічний підхід розглядається як сукупність принципів, методів і прийомів, що дозволяють вирішувати акмеологічні проблеми, пов'язані з розвитком професіоналізму і професійної майстерності людини. Основна ідея підходу – виявити професійний, особистісний, комунікативний, компетентнісний та інші компоненти, що складають творчий потенціал та є основою максимального розкриття творчих можливостей особистості. Основними принципами такого підходу є принцип неперервного росту, розвитку творчого потенціалу людини і демократичності. Перший принцип відображає циклічність процесу розвитку особистості, зростання її професійної майстерності, що вимагає постійного оновлення здобутих раніше знань, умінь і навичок. Другий принцип орієнтує людину на побудову індивідуальної лінії професійно-творчого розвитку, досягнення вершин професійної майстерності. Принцип демократичності відображає право вибору форм, методів і засобів саморозвитку, руху до вершин професіональної майстерності. Ці принципи ґрунтуються на основних ідеях акмеології – "сходження" і "затребуваність". Сходження передбачає неперервний рух угору, до потенційно можливого "акме", а "затребуваність" передбачає наявність потреби у людини в сходженні до вершини.

Акмеологія як інтегративна наука використовує різні загальнонаукові і специфічні для окремих наук підходи та принципи. Загальнонаукові підходи (комплексний, системний тощо) і принципи (детермінізму, розвитку, суб'єктності, гуманізму та ін.) характеризують її взаємозв'язок з іншими науками. Конкретно наукові підходи (особистісний, психосоціальний, особистісно орієнтований тощо) і принципи (оптимізму, зворотного зв'язку та ін.) розкривають операційно-сутнісний зв'язок її основних понять [1; 3; 4; 5].

На сучасному етапі акмеологію представлено системою акмеологічних наук. При її структуруванні дослідники спираються на теорію Б. Ананьєва, враховуючи при цьому, що предметом акмеології є зріла людина, її творче довголіття і освіта як фактор творчого довголіття [1; 2].

Н. Кузьміна в системі акмеологічних наук виділяє наступні підсистеми: загальні основи акмеології, професійна (прикладна) акмеологія, акмеологія освіти, акмеологія післявузівської освіти, акмеологічна кваліметрія [3]. Кожна з виділених підсистем, у свою чергу, включає цикли дисциплін. Цікавим є те, що вони склались і розвивались задовго до визначення предмета акмеології. Найбільш загальні акмеологічні закономірності руху людини до вершини, методологія, методи і процедури акмеологічних досліджень розглядаються як загальні основи акмеології.

Професійна акмеологія (педагогічна акмеологія, соціальна акмеологія, інженерна акмеологія, медична акмеологія, юридична акмеологія, військова акмеологія тощо) розглядає залежність між рівнями творчої діяльності в конкретних професіях, що забезпечують досягнення найвищих показників творчості.

Соціальна акмеологія як напрям прикладної акмеології набула поширення під час дослідження проблем професіоналізму соціальних працівників (соціальних педагогів) у важких умовах перехідного періоду. Соціальна акмеологія охоплює галузі діяльності, які належать до професійних груп "людина – людина", "людина – суспільство", а тому в неї тісні зв'язки із соціальною психологією, соціальною роботою і соціальною педагогікою.

У центрі соціальної акмеології стоїть проблема професіоналізму соціальних педагогів, виявлення умов і факторів, які підвищують ефективність їхньої діяльності, стимулюючи прогресивний особистісний розвиток. У науковій теорії та практиці розроблені моделі професійної компетентності для різних категорій соціальних педагогів, які стали для них важливим професійним орієнтиром. Описано систему необхідних психологічних якостей і методів їх розвитку. Виявлено психологічні протипоказання до соціальної роботи, а та-

кож види професійної деформації соціальних педагогів, розроблено методи їх компенсацій і подолання. Створюються наукові основи системи соціально-психологічної і психофізіологічної реабілітації через те, що діяльність багатьох соціальних працівників здійснюється із значними психологічними і енергетичними затратами.

Акмеологія освіти спрямовує свої зусилля на дослідження залежності між рівнем кінцевих результатів (за показниками готовності випускників освітніх закладів до самостійного і творчого вирішення нових освітніх і виробничих завдань) та факторами, які сприяють найвищим результатам чи гальмують їх. До важливих факторів акмеології освіти можна зарахувати такі: закономірності адаптації випускників загальноосвітніх закладів у вишах; динаміка успішності і мотивів навчальної діяльності студентів упродовж усіх років навчання; динаміка професійної спрямованості та її фактори; закономірності управління освітніми системами тощо.

Система акмеологічних наук, які досліджують закономірності освіти, включає шкільну акмеологію, акмеологію професійної освіти, акмеологію вищої освіти тощо [5].

Предметом акмеології післявузівської освіти є закономірності, фактори, умови і стимули вдосконалення, корекції і реорганізації професійної діяльності для забезпечення більш високих результатів. Основними поняттями акмеології післявузівської освіти є поняття про позитивні і негативні стереотипи діяльності, поведінки, спілкування; фактори творчого довголіття; самоосвіта; саморозвиток; самоорганізація тощо.

Акмеологічна кваліметрія розробляє і досліджує основні теоретичні моделі і методи вимірювання залежності між рівнем продуктивності основних суб'єктів професійної діяльності і факторами досягнення вершин у вирішенні тих чи інших класів професійних завдань.

Отже, в цілому акмеологія досліджує життєдіяльність людини, пов'язану з розвитком особистості, творчістю, професіоналізмом фахівця. Н. Маслоу вважає, що стосовно особистості "асме" – це "піки розквіту", особливо активного прояву властивостей, різка активізація, спрямована на оволодіння відповідною інформацією, творче самовираження тощо. З педагогічної точки зору акмеологічний підхід інтегрує три аспекти: освітній, професійний і рефлексивний [1]. У контексті нашого дослідження освітній аспект націлений на формування у педагога системи теоретико-когнітивних та корекційно-практичних компетентностей, професійний аспект – на здійснення педагогом діяльності стосовно використання системних та інтегративних медико-біологічних, психологічних і педа-

гогічних знань у конкретних умовах, аспект рефлексії пов'язано з самоаналізом і самооцінкою педагогом своїх досягнень і можливостей та прагненням до самовдосконалення. Принципово важливим є досягнення особистістю найбільш повного і можливого "піку розквіту" відносно даного етапу розвитку, а не одноразово відносно усього життя.

Важливим у теорії системності педагогічної, психологічної і медико-біологічної підготовки є положення акмеології про розгляд педагогів як суб'єктів життєдіяльності, здатних до самовдосконалення, саморозвитку і творчості, самоорганізації свого життя і професійної діяльності.

Акмеологічний підхід ґрунтується на ідеях гуманізму й антропології. Відмінність від інших підходів полягає у мобілізації педагогів на найвищій досягнення, найбільш повну самореалізацію на основі системності пізнання і сприйняття світу та професійного зростання і підвищення кваліфікації.

Великого значення надається усвідомленню педагогом свого індивідуального профілю професіоналізму, системності та інтегративності професійно орієнтованих (психолого-педагогічних, медико-біологічних тощо) знань, обміркуванню і знаходженню індивідуального шляху до професіоналізму як майбутнього фахівця педагогічної спеціальності.

Згідно з акмеологічним підходом, серед факторів, що сприяють досягненню вершин професіоналізму, творчого доволіття фахівців, виділяють: відповідальність, здібність, талант, інтереси, мотиви, спрямованість активності, потенціал особистості; організація професійного середовища; суспільна потреба у професіоналах вищого класу, доступ до культурних і наукових цінностей тощо. Деякі науковці поділяють їх на суб'єктивні, об'єктивні та суб'єктивно-об'єктивні фактори [1; 2].

Акмеологічний підхід передбачає врахування не тільки зовнішніх показників (успішність, результативність тощо), не тільки внутрішній стан (мотивацію, настрій тощо), але й наявність у майбутніх фахівців прагнення до поступального висхідного саморозвитку, високопродуктивної діяльності. Інноваційні педагогічні і корекційні технології за такого підходу мають враховувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію на основі діалогового спілкування, що ґрунтується на системності знань і умінь, стимулює активність, розкриває творчий потенціал майбутнього педагога, створює ситуацію вільного вибору.

Рівень досягнення "акме" залежить від саморозвитку творчої індивідуальності. Досягнення особистісної зрілості і творчого "акме" людини протягом її професійного життєвого шляху Н. Вишнякова порівнює з айсбергом [2]. До першого рівня "ак-

ме" належить глибинна частина айсберга, яка містить ресурсну (підсвідому) сферу творчої зрілості. Це творчий потенціал, який з'єднує оригінальність мислення, уяву, інтуїцію, обдарованість, ініціативність, чуттєвий досвід і природні здібності особистості. Більш глибинна – надсвідома сфера, базується на вселенському "акме" і генетичному досвіді саморозвитку особистості.

До другого рівня "акме" зараховують перший пласт видимої частини айсберга: фізичну зрілість. Вона включає досягнення здорового способу життя, енергію, фізичну силу і досконалість, фізіологічну гармонію.

Третій рівень – особистісна зрілість людини – складається зі здатності до саморозвитку, особистісного росту і розквіту. Ментальна сфера включає інтелектуальну зрілість, дивергентне мислення, оригінальність розуму, кмітливість. На ментальному рівні творчість виступає як нове знання, на синергетичному рівні – як нова динамічна структура. Особистісна зрілість базується на когнітивній сфері, що поєднує пізнавальні потреби і допитливість.

Четвертий рівень – міжособистісна зрілість, яка складається з комунікативної сфери, що включає досвід спілкування, колегіальність, взаєморозуміння, доброзичливість; управлінської – об'єднує взаємодію, вплив і досвід управлінської діяльності; співтворчості, що включає співпрацю, спільну творчість, імпровізацію, емпатію і творчий пошук у процесі спілкування.

П'ятий рівень "акме" – професійна зрілість, яка складається з професійної майстерності, покликання, досвіду самоактуалізації; громадянської зрілості; управлінської зрілості.

Шостий рівень "акме" – креативна зрілість. Її складові – творча індивідуальність і неповторність креативної особистості, дивергентне мислення; творчий пошук, здатність до створення об'єктивного нового; креативний досвід, конструктивність, новаторство, винахідливість.

У педагогічній акмеології як прикладній галузі можна виділити такі рівні професійної діяльності і зрілості особистості педагога:

- рівень оволодіння професією (має на меті адаптацію до професії, первинне засвоєння етичних норм, законів, необхідних прийомів, технологій);

- рівень педагогічної майстерності (використання у своїй діяльності кращих зразків зарубіжного і вітчизняного досвіду, володіння теоретичними знаннями та практичними навичками, здійснення особистісно орієнтованого навчання);

- рівень самоактуалізації і творчості педагога у професії (усвідомлення можливос-

тей професії для розвитку своєї особистості, саморозвиток себе за допомогою професії).

Проблема творчої особистості, соціальної і творчої зрілості є центральною для акмеологічної науки. Вчені-акмеологи (Н. Кузьміна, А. Дергач, А. Реан, В. Максимова та ін.) обґрунтовують, що дослідження факторів, які забезпечують рух зрілої людини до вершини професіоналізму й результативності в різних видах творчої діяльності – важливий шлях до розвитку не тільки освітніх систем та їх підсистем, систем діяльності викладачів і студентів, викладачів і учнів, але й суспільства в цілому. Головним фактором стійкого розвитку суспільства є фахівці, які володіють знаннями про закономірності розвитку суспільства і освіти в суспільстві.

Поняття "творчий потенціал особистості" тісно пов'язане з поняттям "акме". Можна говорити про те, що "акме" слід визначати не за окремими, дуже високими досягненнями, а за зіставленням досягнутого максимуму і ще не реалізованих можливостей, її невичерпаного потенціалу.

Н. Кузьміна виділяє такі елементи *виразу творчого потенціалу спеціалістів*:

- індивідуальні властивості досліджених (стать, вік, структура сім'ї, порядок народження, стан здоров'я);
- рівень продуктивності діяльності у вирішенні досліджуваних класів, творчих завдань (вищій, високий, достатній, середній, нижчий від середнього);
- інтегративні схеми інформаційного самозабезпечення, ролі взаємодії, аналізу зворотного зв'язку у вирішенні творчих завдань;
- психологічні передумови продуктивного вирішення творчих завдань (система відношень, настанови, цінності, спрямованість, мотивація);
- здібності, структура компетентності;
- когнітивні, емоційні, вольові властивості суб'єкта реалізації творчих завдань;
- структура умінь (гностичні, проєктні, конструктивні, комунікативні, організа-торські);
- вплив контексту (тобто професійного, непрофесійного, сімейного оточення);
- соціальний вплив-оцінка, заохочення, соціальна роль;
- психологічна готовність до перебудови діяльності у пошуках нових способів вирішення творчих завдань (самооцінка, інтегральність, екстремальність, догматизм, інтуїція);
- способи обліку системи приписів і обмежень до вирішення творчих завдань, які диктуються професією і виробництвом;

– способи обліку системи приписів і обмежень до вирішення завдань, які диктуються моральними принципами [3].

Рівень зрілості людини залежить від результату впливу різного рівня соціуму на особистість, що розвивається:

- макросоціуму: суспільства, держави, планети, космосу;
- мезосоціуму: навчального і трудового колективу, неформальних об'єднань, релігійних установ тощо;
- мікросоціуму: родичів, сім'ї, друзів.

Зміст творчої зрілості завжди відповідає особливостям соціального замовлення на творчу особистість. У період становлення творчої зрілості поступово дозрівають найважливіші психологічні утворення на основі психологічного розвитку особистості. Творча зрілість включає громадянську, фізичну, особистісно-духовну і професійну зрілість.

Таким чином, ідеї акмеологічного підходу доречно застосовувати до створення наукової концепції формування професійної компетентності й професіоналізму. Шляхи реалізації акмеологічного ресурсу передбачають розширення творчого потенціалу, особистісного і професійного росту і духовного самовдосконалення. Подальшого дослідження потребує розроблення структурних компонентів, критеріїв і показників реалізації інтеграції медико-психологічної і педагогічної складових професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богданов І. Т., Сергеев О. В. Акмеология вдосконалення професійної діяльності вчителя-предметника / І. Т. Богданов, О. В. Сергеев // *Наукові записки : зб. наук. статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* – [Вип. XLIII]. – 2001. – С. 41–47.
2. Вишнякова Н. В. Творческая зрелость личности и уровни достижения акме / Н. В. Вишнякова // *Акмеология 2000.* – СПб., 2000. – С. 55–61.
3. Кузьмина Н. В. Предмет акмеологии образования / Н. В. Кузьмина // *Акмеологические проблемы подготовки преподавателей : сбор. научных трудов.* – М. : Шуя, 1998. – С. 5–22.
4. Максимова В. Н. Акмеологический подход в педагогике / В. Н. Максимова. – СПб. : ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2008. – 350 с.
5. Московский В. В. Акмеологические критерии, показатели и уровни формирования профессиональной успешности преподавателя высшей школы / В. В. Московский. – М. : Изд-во МААН, 2006. – 45 с.

Цитувати: Пахомова Н. Г. Акмеологічні ресурси як основа професіоналізму педагога / Н. Г. Пахомова // *Постметодика.* – 2013. – № 2. – С. 54–58.

© Н. Г. Пахомова, 2013. Стаття надійшла в редакцію 12.06.13 ■